

AUGUSTUS IN OVID'S TRISTIA

Mădălina Strehie

Lecturer, PhD Hab, University of Craiova

*Abstract: Although sent into exile by **Princeps** Augustus, Ovid never stopped hoping that this punishment would end at a certain time, when the anger of the ruler calmed down. Therefore, in **Tristia** ('Sorrows'), Ovid begs god-like Augustus for forgiveness, both in his own name and through entreaties addressed to his friends, relatives and acquaintances in Rome, who can intercede with the august ruler for him.*

*In almost every line of **Tristia**, Ovid describes Augustus with all his institutional, religious and political powers. Thus, Augustus is **Divus**, **Princeps**, the first of the politicians of Rome, a jurist, **pater patriae**, a peacemaker, a god like Jupiter.*

*The personality cult of Augustus is faithfully expressed in **Tristia** by the gifted poet, torn away from Rome and thrown to the "ends of the world" by Augustus, as a punishment for his poetry. The pain does not diminish the talent of the poet who, in his dedicated lyrics, expresses his loyalty to Augustus, the ruler of Rome, even if the latter caused the greatest pain of his life.*

*Keywords: Augustus, poetry, personality cult, **Tristia**, forgiveness.*

Introducere

Anul acesta se împlinesc 2000 de ani de când poetul Ovidiu s-a metamorfozat în spirit, de aceea îi dedicăm acest studiu, în semn de omagiu. Poetul izgonit din Cetatea Eternă pe malurile Mării Negre, a sperat întotdeauna că, stăpânul Romei de atunci, Augustus îl va ierta și îi va permite să se întoarcă în mult iubita sa Romă. Studiul de față urmărește viziunea poetului despre Augustus într-una dintre operele exilului său și anume *Tristele*. Deși Ovidiu are o viziune poetică, aceasta nu este lipsită de adevărurile istorice consacrate despre Augustus, depre domnia și regimul impus de el. Poetul immortalizează în versurile *Tristelor* politica augustană, având dorința de a-l îndupleca astfel pe *Princeps* în ceea ce privește pedeapsa cu exilul. Titulatura imperială augustană este descrisă poetic, magistral de către tristul poet, care nu s-a adaptat niciodată vieții din mult prea durerosul său exil.

Prezența lui Augustus în *Tristia*

Ovidiu își începe *Tristele* evocându-l pe Augustus, cel care l-a pedepsit cu exilul. Augustus este prezentat în primele versuri ale Cărții I din *Tristia* nu ca un om, ci ca un *Divus*, care are *ius vitae necisque* asupra tuturor din Roma, inclusiv asupra lui Ovidiu. *Divus* Augustus îi cruță viața prin exil: *Tu, cartea mea, vei merge la Roma fără mine./Acolo unde mie a merge nu mi-i dat./.../Să-i spui că sunt în viață, dar mort sunt între oameni./ Și, totuși, că viața-mi e darul*

unui zeu.¹ Așadar Augustus este „zeu” care se comportă ca un zeu, el iartă, ajută, pedepsește ca însuși zeul suprem al romanilor, Iuppiter. Asemănarea lui Augustus cu șeful panteonului roman, este foarte sugestivă în versurile lui Ovidiu din *Tristia*, mai ales că Augustus era în Roma, dar și în lume cel mai puternic lider politic, așa cum Iuppiter era cel mai puternic dintre zeii romani. Și unul și celălalt stăpâneau lumea, unul împărăția zeilor, celălalt împărăția oamenilor, atât unuia, cât și celuilalt i se închinau fie zeii, fie oamenii: *Ca sa se-mpune Cezar, atunci mă rog și eu:/ Să-l fericească zeii pe-acela ce dorește/ Ca zeii să se-ndure de cei nefericiți!/ În plin să-i meargă toate, cezarul să se-mpace/ Și voie el să-mi deie în țara mea să mor!*²

Ovidiu se roagă lui Augustus la fel cum se roagă unui zeu, mai ales că zeii sunt departe în ceruri, iar Augustus este zeul Romei pe pământ: *Vrei poate-acum să afli de-ți poruncesc a merge/ La casa-mpărătească, pe-naltul Palatin?/ O, mult auguste locuri, o, zei, vă cer iertare./ Dar fulgerul de-acolo căzu pe capul meu/ Îndurători sunt zeii din locurile acele.../ Și eu mă tem de arma lui Joe: o cunosc eu!/ Când tună, cred că focul din cer m-ajunge iar.*³

Princeps-ul nu numai că se aseamănă cu zeul suprem roman, dar are și atribuțiile acestuia, fulgerul, care în cazul poetului sunt ordinul imperial de exil. Fulgerul lui Augustus sunt dreptul, legile și armatele sale cu care pedepsește sau luminează. Ovidiu îl descrie la începutul *Tristelor* sale drept o persoană sacră, apolinică, un spirit elevat care conduce Roma ca un zeu. Puține sunt însă sentimentele comune dintre oameni și zei, dar mânia este unul comun atât oamenilor, cât și zeului Augustus, metamorfozat datorită acestui sentiment într-un stăpân aspru: *De n-are treburi și-l vezi în toane bune,/ Și dac-a lui mânie cumva s-a potolit, .../.../ Speranța-mi este mică, mai mare frica mea./ Și vezi mânia veche să nu i se aprindă,...*⁴ Mai mult, Augustus este în societatea zeilor, având aceleași drepturi și puteri ca aceștia. Poetul exilat transpune în versurile sale cultul personalității augustane care devenise o veritabilă instituție, fiind instituit înainte de Principatul augustan, de unchiul lui Augustus, Caesar. Titul de *DIVUS* din limba latină se traduce prin „cel asemănător zeilor”, de aceea supărarea unui *Divus* precum Augustus este echivalentă cu supărarea unui zeu: *O, zei! Căci numai ruga mi-a mai rămas pe lume/ Nu-mi frământați voi nava purtată de noian!/ Nu ajutați mânia puternicului Cezar./ Un zeu ades te-ajută, când altul ți-i dușman./ Un zeu să mă păzească de ura altui zeu.*⁵ Cu toate acestea legea Romei este respectată de către Divul Augustus, care prin deținerea de *patria potestas*, al a cruțat viața cetățeanului roman Ovidiu, exilându-l ca pedeapsă pentru faptele sale: *Nefericita-mi viață, de Cezar dăruiată/.../ El singur poate numai să verse al meu sânge;/ Mi-a dăruiat viața? Mi-o poate și lua!*⁶

Atotputernicia lui Augustus demonstrează și soliditatea politică a Principatului său, mai ales că Roma trecuse printr-un secol de războaie civile. Puterea legii fusese instituită de către Augustus, care era abil în a propune romanilor nu un Imperiu, deci o monarhie, ci o *Res publica restituta*, cel puțin *de iure*, cu toate că *de facto* era Roma sa era un veritabil imperiu personal: *...Cezarul poruncește! Și vina osândită/ De Cezar nu se cade și n-o poți apăra.../* Domnia legii impuse de Augustus a dus și la domnia păcii în Roma, merit pe care poetul Ovidiu i-l recunoaște și totodată îl cinstește pe princeps-ul roman pentru că a vindecat Roma de flagelul războaielor civile. Ovidiu trece peste durerea lui și îi recunoaște meritele lui Augustus pentru

¹Apud, Publius Ovidius Naso, *Scrisori din exil. Tristele.Ponticele*, Traducere de Teodor Naum, Ediție de N. Lascu, Prefață de Ion Acsan, București, Editura Gramar, 2006, p. 78.

²*Ibidem*, p. 8.

³*Ibidem*, p. 9.

⁴*Ibidem*, p. 10.

⁵*Ibidem*, p. 11.

⁶*Ibidem*, p. 13.

⁷*Ibidem*, p. 14.

binefacerile aduse Romei de Principatul său: *Chiar mic fiind, eu voia lui Cezar i-am vegheat-o,/ Și sfinte totdeauna mi-au fost a lui porunci,/ I-am fericit, domnia și pe altar tămâie,/ Plecat, am ars lui Cezar și celorlați Cezari.*⁸

Pentru a fi iertat de pedeapsă și de vina în fața *Princeps*-ului roman, Ovidiu cere iertare tuturor zeităților panteonului roman, pentru ca acestea la rândul lor să medieze pe lângă *Divus*, care să-i ofere până la urmă iertarea și întoarcerea la Roma. Ovidiu transformă iertarea sa într-o afacere divină, zeii trebuie să se pună de acord între ei: *Deși târziu acuma încerc să mă mai apăr,/ Scutiți de orice ură acest exil al meu,/ Și zeului să-i spuneți de oarba-mi rătăcire/ Greșeală-a fost, nu crimă; voi, zei, prea bine-o știți.*⁹

Cezarul este în tot și în toate cele care au legătură cu Roma și cu romanii. Astfel Ovidiu compară atașamentul soției sale față de el, soțul ei, aceasta fiind condusă în acțiunile sale de iubire pentru el, tot astfel cum și Cezarul acționează pentru romani și pentru Roma din iubire față de aceștia: *Pe tine-acum mânia Cezarului te-alungă,/ Pe mine-a mea iubire: ea este al meu Cezar.*¹⁰

Identificarea lui Augustus cu Iuppiter este tot mai frecventă în versurile *Tristelor* ovidiene, pedeapsa politică este echivalentă cu pedeapsa lui Iuppiter: *Și amândoi de zeul cel mare s-ascultăm!.../ O, zei, stăpâni ai mării albastre, îndurare!/ Ce?Nu-i destul că astăzi de Joe-s urgisit.*¹¹

Zeificarea lui Augustus continuă în versurile poetului exilat, care îi descrie mânia nu ca una omenească, ci una supranaturală, zeiească. Fiind de o asemenea anvergură ea se putea abate și asupra susținătorilor lui Ovidiu, fiind totodată un test asupra fidelității lor față de poet. Cu toate acestea, prietenii adevărați ai poetului sunt apreciați și de către Augustus, deoarece *fides* era unul dintre principiile morale romane, ceea ce și Cezarul promova prin politica sa: *Să nu vă fie frică, deloc să nu vă temeți/ Că amicia voastră va mânia un zeu/ Ades, statornicia a lăudat-o Cezar;/.../ Te rog veghează, dară, s-alini cumva mânia/ Puternicului Cezar!.../*¹²

Dacă Augustus este un zeu și Roma este un tarâm al zeilor, fiind panteonul noii lumi dominate de romani: *Ci Roma de pe dealuri, ce străjuie pământul,/ Cununa-mpărăției și-al zeilor locaș.*¹³ Prin această sacralitate a Romei dobândită o dată cu domnia Divului Augustus, Ovidiu își înțelege rațiunile pedepsei sale, el un muritor de rând nu mai are dreptul de a păși în acest tarâm divin: *Eu vai!de nu s-alină a zeului mânie,/ N-o să mai văd cu ochii al patriei pământ.*¹⁴ Cu toate că este un veritabil zeu, cezarul este unul tipic roman, pragmatic și rațional, care iubește tradițiile vechi, republicane, poetul făcând aluzie prin versurile sale la legile și măsurile lui Augustus în ceea ce privește moravurile romanilor: *Lui Cezar însă-i place un om, care-i statornic/ Unui amic, de cezar oricât de urgisit,/ Căci are cumpăt Cezar! El nu se-înfuriază,/ De mai iubești, pe-acela pe care l-ai iubit.*¹⁵ De aceea, Ovidiu își recunoaște vina în fața zeului politic, cezarul Romei, poetul înțelege că prin unele versurile ale lui a atentat tocmai la tradițiile morale ale romanilor, al cărui gardian s-a erijat a fi Augustus. Zeul politic este cel care îi acordă această pedeapsă atât de crudă pentru poetul amorurilor, exilat tocmai la sfârșitul lumii romane: *Acolo unde zeul pe mine m-a gonit.*¹⁶

⁸*Ibidem*, p. 14.

⁹*Ibidem*, p. 15.

¹⁰*Ibidem*, p. 17.

¹¹*Ibidem*, p. 18.

¹²*Ibidem*, p. 20.

¹³*Ibidem*, p. 21.

¹⁴*Ibidem*, p. 21.

¹⁵*Ibidem*, p. 26.

¹⁶*Ibidem*, p. 29.

Cartea a II-a a *Tristelor* începe tot cu premărirea lui Augustus, de fapt poetul îi trece în revistă titulatura și atribuțiile acestuia. Ovidiu îl roagă pe Divus, una dintre cele mai importante atribuții religioase ale lui Augustus, să îl ierte tot astfel cum un zeu poate pedepsi, dar poate și ierta un muritor, dar supus al acestuia. Din nou apare asemănarea divului politic cu șeful Panteonului roman, Ovidiu rugându-l pe Augustus să îl urmeze pe Iuppiter în ceea ce privește modul de raportare la adoratori, el fiind așa cum îi era titulatura imperială *pater patriae*: *Așa și tu acuma, Cezarule, te-ndură/ Și fă cu-a'mele versuri s-alin mânia ta!/ Nu mi-a pierit cu totul rușinea din obraz-,/ Dar far-a mea greșeală, ai fi iertat pe cine,/ Milos te poate face năpasta mea de azi./ Chiar Joe fără arme ar fi în scurtă vreme,/ De i-ar trăsni pe oameni de câte îi greșesc./ Cu tunetul lui, însă, înspăimântând pământul,/ El zarea o-nsenină, alungă negrii nori./ Al zeilor părinte pe drept el se numește:/ Mai mare decât Joe pe lume nu-i nimic./ Și tu cârmaciul nostru și al patriei părinte./ Și tu să faci ca dânsul, la fel fiind numit./ O faci chiar: nimeni altul mai cumpătat ca tine/ A'mpărăției frâne nu le-a putut ținea.¹⁷ Din această componentă a titulaturii imperiale se întrevede cultul personalității lui Augustus care depășise tot ceea ce fusese până atunci în Roma. De aceea poetului i se părea magnific, asemeni zeului Iuppiter, dacă ultimul conducea destinele zeilor, Augustus conducea nu numai destinele romanilor, ci a întregii lumi cucerite de romani.*

În multe versuri ale talentatului poet cultul personalității augustane este versificat, fiind un cult care se celebra la Roma încă din timpul vieții cezarului: *Mă jur pe tine însuși, văditul nostru zeu,/ Că inima mea ție ti-am dat-o, prea mărite,/ Și-n sinea mea-atâta puteam- am fost al tău./ Și-eu ți-am ars tămâie, și eu cu lumea toată,/ Am mers la rugăciunea întregului popor.¹⁸*

Descrierea lui Augustus drept un conducător complet, fidel numelui instituție care era titulatura sa, continuă în cărțile următoare ale *Tristelor* lui Ovidiu. Specialul poet continuă să îl asemuiască tot timpul cu cel mai important dintre zeii romani, Iuppiter. Augustus este *pontifex maximus* așa cum Iuppiter era *deus maximus*, este mareț prin însăși apelativul de *Augustus*, așa cum Joe era cel mai important zeu. *Princeps* este și conducător de oști, comandant suprem de fapt, *imperator*, așa cum Iuppiter era comandantul tuturor zeilor. Cezarul este *pater patriae* așa cum Iuppiter este tatăl zeilor. Atât zeul, cât și *Princeps*-ul se folosesc de legi, de rațiune și de tradiție pentru a conduce, sunt măreți prin ei înșiși și prin faptele lor: *Știu slava ta nu crește cu versurile mele,/ O, Cezare: mai mare ea nici nu poate fi./ Și gloria lui Joe destulă-i.../ Iertare nu se-ncape și zeul pedepsește/ Greșeala fără voie, când îl jignești pe zeu.../ Și Cezar pedepsește cu atâta bunătate!/ Osânda-mi fu mai blândă decât m-am așteptat./ Tu mi-ai lăsat viața, / N-ai vrut a mea piere/ O principe! Atât ai fost de cumpătat!¹⁹ Ovidiu continuă radiografierea titulaturii imperiale, dar și rezultatele politicii augustane, își dorește sincer ca această politică de tip nou să se perpetueze în Roma, mai ales datorită *Pax Augusta*, într-o Romă sfâșiată de crunte *bella intestina*. Mai mult versurile ovidiene din *Tristia* preamăresc victoria augustană în ultimul război civil, victorie care a însemnat pentru Roma o metamorfozare dintr-o patrie într-un Imperiu mondial: *O, Cezar, dacă zeii au grijă de romani,/ De patria mea dulce, păzită de-un părinte/ Ca tine, și din care-o parte am fost și eu,/ Să-ți deie Roma noastră iubirea datorită/ Căci vrednic ești de dânsa prin fapte și prin gând!.../ Căci tu te-mparți în două: și Romei stai de veghe/ Și ești și dus departe, la crâncenul război,/ Acela, învingându-i pe dușmani, să se-ntoarne/ În carul tras de cail frumos încununați!.../ Cezar, al patriei părinte.²⁰**

¹⁷*Ibidem*, pp. 32-33.

¹⁸*Ibidem*, p. 33.

¹⁹*Ibidem*, pp. 34-35.

²⁰*Ibidem*, pp. 36-37.

Tristia fac referire și la politica edilitară a lui Augustus, în special la *Ara Pacis*, pace pe care poetul o consideră cea mai importantă pentru bunul mers al politicii romane, tocmai pacea Cezarului a făcut să fie instaurate domnia legii și ordinea în Roma și în lume, care asigura bunăstarea și siguranța. Cezarul Romei este unul responsabil și conducerea lumii este o sarcină dificilă, dar pe care el și-o îndeplinește cu succes: *Și-n tot acest imperiu, cum n-a mai fost de mare,/ Nimic nu se clinteste, în nici o parte a lui./ Nici Roma nu te lasă: acoloc în paza/ Năravurilor bune și-a tale legiuni/ Ai dat tu lumii pacea și numai tu n-ai pace,/ Căci porți cu multă lume războaie necurmat.*²¹

Politica augustană cu toate măsurile sale sunt, după opinia lui Ovidiu, demne de zei, de aceea un muritor ca el nu se simte în stare să-i relateze fidel faptele, considerându-l pe Augustus nu numai măreț, ci și un adevărat dar al Providenței, un om politic mesianic, asemeni unui meteorit pentru Roma: *A' patriei mari fapte să cânti e lucru sfânt!.../ Mă pui să-i cânt, povara aceasta m-ar zdrobi/ Un geniu nalt se cere să poți cântaîn versuri/ Isprăvile lui Cezar și să rămâi 'nalt./ Și totuși îndrăznisem! Dar vai! a ta mărire/ Mi s-a părut c-o vatăm și prea te injosesc./ Așa de bun ești, cezar, în maiestatea ta!.../ Războaie cânte alții și arme însângerate,/ Ori te slăvesc pe tine, o, Cezar, și pe-ai tăi.../ O, Cezar,.../ Părinte-al țării mele și-al ei mântuitor.*²²

Augustus este un zeu al Romei pe pământ pe care muritorul și exilatul Ovidiu îl adoră, considerându-l cel mai mare pentru că este contemporanul său, părintele patrie sale scumpe, Roma, înscriindu-se prin opera sa, cu toată tristețea exilului său, în suita scriitorilor augustani care i-au clădit de fapt cultul personalității, dar și propaganda regimului său: *O, Zei și tu, o, Cezar, tu zeul cel mai mare.*²³ Iuppiterul Romei mundane este Augustus, care are același atribut cu Iuppiterul lumii sacre, puterea absolută și fulgerul, omul avea fulgerul armatelor sale și al legilor, zeul avea fulgerul voinței sale: *Căci tăsnetul își vine de sus, de pe-un palat.*²⁴ Dacă piere Augustus, piere întreaga Romă cu lumea ei cu tot, aceasta este dimensiunea măreției lui Augustus, după părerea lui Ovidiu, care îl vede ca un Atlas al lumii cunoscute de el, lume după care tânjește în exilul său considerat într-un teritoriu barbrt și la „capătul lumii”: *N-am vrut pierea lumii, n-am atacat vieața/ Cezarului, viața pământului întreg!*²⁵

Tristia continuă cultul personalității lui Augustus, o existență veritabil divină, chiar dacă este un *Princeps* iscusit: *Zeimea doar de partea lui Cezar a trecut,.../... Când cezar este un domn așa de drept,/ El, cel mai blând din oameni, al patriei părinte.../ Doar unu-i zeu în ceruri, iar cellalt pe pământ.../ Să-și potolescă ura, nebiritul Cezar:.../ O, zeule, încearcă pe Cezar să-l îndupleci!/ Doar zeii între dânsii se văd: și el e zeu.*²⁶

Pe lângă uriașa sa dimensiune de Divus, Augustus este și un *homo novus* roman, care prin faptele și prin politica sa ajunge să devină un *homo universalis*, de o anvergură cosmică, neavând pereche în Univers în viziunea lui Ovidiu exprimată prin versurile din ultimele cărți ale *Tristelor* sale. Versurile poetului au fost adevărate de către istorie, Augustus a fost nu numai un lider de talie mondială, dar și fără de pereche, atât în Roma, cât și în lume: *Și-apoi, mai bun ca cezar în lumea asta mare/ Din răsărit nu-i nimeni și până la apus!/ Pe dânsul în putere nu-i nimeni să-l întrecă.*²⁷

²¹*Ibidem*, p. 39.

²²*Ibidem*, pp. 42-50.

²³*Ibidem*, p. 53.

²⁴*Ibidem*, p.57.

²⁵*Ibidem*, p. 61.

²⁶*Ibidem*, p.77, p. 84, p. 85, p. 91, p. 99, p. 104.

²⁷*Ibidem*, p. 112.

Datorită faptelor sale, dar mai ales păcii pe care a instaurat-o într-o Romă măcinată de războaie fratricide, pe lângă războaiele cu inamicii, Ovidiu își încheie *Tristia* cu o rugăciune către zeii Romei și ai întregului Univers pentru a-i dăruia nemurire lui Augustus, garantând astfel politica acestuia de prosperitate, siguranță și dezvoltare a romanilor și a lumii lor: *Cu drept cuvânt rog zeii să nu-ți deschidă cerul,/ Să fi tu zeul nostru aice, pe pământ!*²⁸

Concluzii

Ovidiu, poetul *Metamorfozelor* și al *Iubirilor*, dar și al *Tristelor*, chiar și în exil, departe de Roma sa prea scumpă, este un supus loial *Princeps*-ului și regimului său, lăsând la o parte durerea proprie produsă tocmai de pedeapsa *Princeps*-ului. În *Tristia*, Ovidiu este cel mai fidel cultului personalității augustane, dând dovadă chiar de exces de zel, transformându-l pe Augustus, Cezarul din poezia sa dintr-un Divus într-un veritabil zeu, în societatea lui Iuppiter, șeful panteonului roman.

Talentul poetic fără seamăn al lui Ovidiu transformă titulatura imperială în poezie, componente și atribuții religioase ale lui Augustus devin versuri memorabile, care vor dăinui în timp la fel cum a dăinuit marmura monumentelor augustane. Poetul trist face poezie dintr-un nume- instituție porecum titulatura imperială, astfel *Princeps*-ul noii Rome este *Cezarul, Divus, nebiruitul* (aluzie la *nomina triumphalia*), *părinte al patriei, cel mai drept* (aluzie la opera legislativă augustană), *apărător al tradițiilor romane și al năravurilor* (aluzie la susținerea unei morale în concordanță cu tradițiile republicane romane), *cel care a dat Romei și lumii întregi pacea (Pax Augusta)*.

Așadar, în *Tristia* Ovidiu se dovedește un fin cunoscător al politicii romane, chiar dacă era cum spune el „la capătul lumii”, fiind convins că Roma și noul său regim politic este cel mai bun lucru posibil din acel timp, pentru romani și pentru întreaga lume civilizată.

BIBLIOGRAPHY

Cizek, Eugen, (2003): *Istoria Literaturii Latine*, vol.I, II, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Grupul Editorial Corint.

***(1996): *Florilegium Ovidianum*, Maxime, cugetări, pasaje și expresii memorabile extrase din întreaga operă a lui Ovidiu, traduse, prefațate și comentate, prevăzute cu indice tematic și indice de nume proprii de Grigore Tănăsescu, București, Editura Scripta, fără an.

Grimal, Pierre, *Literatura Latină*, Traducere de Mariana și Liviu Franga. Note suplimentare și cuvânt înainte de Liviu Franga. Medalion biografic Pierre Grimal de Eugen Cizek, București, Editura Teora, 1997.

IDEM, *Secolul lui Augustus*, Traducere, note și prefață de: Florica Mihuț, București, Editura Corint, 2002.

<http://www.thelatinlibrary.com/ovid.html>.

Cucu, Ștefan, *Publius Ovidius Naso și literatura română*, Constanța, Editura Ex Ponto, 1997.

Dogaru, Ion, Sâmbrian, Teodor, *Elementele dreptului civil. Drepturile reale*, Craiova, Editura Oltenia, 1994, pp. 95-96.

Drâmba, Ovidiu *Ovidiu. Marele exilat de la Tomis*, București, Editura Saeculum I.O., 2001.

Ovidius, Publius, Naso, *Opere*, Coord. Andrei Țurcanu, Chișinău, Editura Gunivas, 2001.

---

²⁸*Ibidem*, p. 116.

- Ovidius, Publius, Naso, *Scrisori din exil. Tristele. Ponticele*, Traducere de Teodor Naum, Ediție de N. Lascu, Prefață de Ion Acsan, București, Editura Gramar, 2006.
- Pascu, Nicolae, *Ovidiu- omul și poetul*, Capitolul IV, *Poezia Sărbătorilor romane*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1971.
- Rădulescu, Adrian, *Ovidiu la Pontul Euxin*, București, Editura Sport-Turism, 1981.
- Sâmbrian, Teodor *Drept civil. Moduri originare de dobândire a proprietății*, Craiova, Editura Europa, 1996.